

מדינת הרווחה ודעת הקהל בישראל 2008

:: ניסים כהן

זוהו צמצומים רבים במדינת הרווחה רק חיזקה הנחה זו, במיוחד במציאות בה הציבור הרחב ניזון ללא הרף באמצעי התקשורת מפרשני כלכלה המטיפים לייעילות ולצמצומים רבים. אולם עד כה, ככל הידוע לכותב שורות אלו, לא נבחנה אמפירית שאלה זו בצורה רחבה ויסודית.

דעת הקהל כלפי מדינת הרווחה זוכה להתעניינות הולכת וגוברת בעשורים האחרונים ברחבי העולם. מחקרים רבים נערכים בנושא זה ומנסים לספק את תמונת המצב העדכנית של דעת הקהל במדינות המערב, כמו גם את השינויים שחלים בה. בישראל, לעומת זאת, יוזמות מחקריות אלו מועטות יחסית ומרבית החוקרים של מדינת הרווחה עוסקים בתחומים רבים וחשובים אחרים.

גם אם ישנן בעיות רבות עם סקרי דעת קהל בכל הקשור לתקפותם ומהימנותם כחזאים או מסבירים טובים של המציאות, במבחן המעשה רבים מייחסים להם חשיבות. אולם דומה כי יותר מכולם, אלו הם הפוליטיקאים, האמונים על עיצוב המדיניות והקצאת הערכים בחברה על ידי חוקים ותקנות שונים, אשר נוהים בלהיטות אחריהם. לא פעם אף נשמעת הטענה, כי סקרים מכתיבים את עיצובה של המדיניות הציבורית. מדוע אם כן, בתחום החברתי סקרים אינם זוכים לתשומת הלב הראויה?

מחקרים רבים מראים, כי מלבד קבוצות דתיות מאוד, המצביעות בקלפי על פי מימד דת ומדינה, כאשר מרבית אזרחי ישראל הולכים לקלפי, המשתנה המשפיע החשוב ביותר עבורם הוא מימד הביטחון. כך, מרבית האזרחים יתמכו במדיניות מסוימת או במקבלי החלטות שונים, בעיקר לפי העדפותיהם בנושאים ביטחוניים ומדיניים ופחות לפי כל הקשור לנושאים פנימיים או חברתיים. סביר להניח, כי סקרי דעת קהל בנושא מדינת הרווחה פחות חשובים בעיני הפוליטיקאים (המונחים בעיקר לפי האינטרס של מקסום סיכויי ההיבחרות שלהם), בעיקר מסיבה זו. מציאות זו מקילה את מלאכתם של גורמים

בשלושת העשורים האחרונים עברה החברה הישראלית תהליכי שינוי משמעותיים, בכל הנוגע למדיניות שפעלה בכיוון של צמצום תכניות רווחה ומעורבות הממשלה באספקת שירותים בסיסיים כמו בריאות, חינוך, רווחה ואף בטחון אישי. הספרות הסוציולוגית - כלכלית - פוליטית מציעה הסברים שונים להתפתחויות אלה, אך בספרות המחקר קיימת הסכמה די רחבה שתהליכים מסוג זה אומנם התקיימו ושינוי באופן משמעותי את פני החברה הישראלית.

שחקנים שונים הפועלים בזירת המדיניות הציבורית ומעוניינים לצמצם את המדינה בתחומים חברתיים שונים, שבו וטענו לאורך השנים האחרונות, כי הציבור הישראלי בכללותו בעד ערכים קפיטליסטיים כגון תחרות חופשית, הפרטות ומדיניות חברתית מצמצמת. על פי תפיסה זו, על המדינה לנטוש את הדגם האוניברסלי של מדינת הרווחה (בו מספקת המדינה רשת בטחון סוציאלי רחבה גם למעמד הבינוני ומדגישה את הערבות ההדדית בחברה) לטובת דגם שיוורי-רזידואלי (המדגיש יותר ערכים של חירות וזכויות קניין) ולהתערב ולעזור רק לקבוצות מאוד ספציפיות ומאוד חלשות באמצעות מבחנים שונים כגון מבחני הכנסה.

מעניין לגלות, כי גם חוקרים ופובליציסטים של מדינת הרווחה "יישרו קו" עם הנחה זו, שהפכה עם הזמן לאקסיומה שאין לערער עליה. עובדה היא, כי הסכמה נרחבת יחסית קיימת בספרות לגבי העדפותיהם של אזרחי ישראל בכל הקשור למעורבות המדינה בחיי הפרט. מרבית חוקריה החשובים של מדינת הרווחה הסכימו, כי החברה הישראלית עברה בעשורים האחרונים מהפכה שקטה, במסגרתה זנחה ערכים של סולידריות ועזרה הדדית ואימצה תחתיהם ערכים של אינדיבידואליזם, תחרותיות ואפילו אגואיזם. העובדה שבמבחן המעשה הפוליטי

שחקנים שונים הפועלים בזירת המדיניות הציבורית ומעוניינים לצמצם את מעורבות המדינה בתחומים חברתיים שונים, שבו וטענו לאורך השנים האחרונות, כי הציבור הישראלי בכללותו בעד ערכים קפיטליסטיים כגון תחרות חופשית, הפרטות ומדיניות חברתית מצמצמת.

המגמה המרכזית שעולה מהמחקר היא, שהציבור הישראלי מצדיק במידה רבה מעורבות של המדינה בהספקת שירותים ציבוריים, תומך בהשקעה בתחומים שמוזוהים עם מדינת הרווחה ומסכים עם הצורך לתמוך באוכלוסיות חלשות.

מרבית הנשאלים הסכימו כי בישראל יש יותר מדי עניים, כי הפערים החברתיים בה גדולים מאוד, כי המדינה היא שצריכה לדאוג לבעיית העוני וצמצום הפערים, כי יש להעלות את שכר המינימום במשק, כי על המדינה לספק הכנסה בסיסית לכל אדם, כי יש שירותים שאסור למדינת ישראל להפריט בשום אופן ועוד.

[המחקר בדק האם הנשאלים] מסכימים לירידה ברמת החיים שלהם, או האם הם מסכימים לשלם יותר מיסים עבור מגוון רחב של נושאים... גם כאן הראה הציבור נכונות לא קטנה לתשלום מסים נוספים בעבור מעורבות ממשלתית בתחומי רווחה, בריאות, חינוך ועוד.

ל-940 נשאלים ברחבי הארץ, התחלק למספר "אשכולות" (קבוצות של היגדים) שהנשאלים היו צריכים לקבוע לגביהם את מידת הסכמתם. כל אשכול נועד לבחון מימד אחר בנושא מורכב זה. מטרת קבוצת השאלות הראשונה היה לבחון את עמדות הציבור בצורה כללית כלפי היגדים כלליים הקשורים למדיניות רווחה ותפיסות כלפי המציאות האנושית בכלל, ואילו האשכול השני ניסה לבחון את תפיסותיהם ודעותיהם כלפי המתרחש בנושא זה במדינת ישראל. כאן, מרבית הנשאלים הסכימו כי בישראל יש יותר מדי עניים, כי הפערים החברתיים בה גדולים מאוד, כי המדינה היא שצריכה לדאוג לבעיית העוני וצמצום הפערים, כי יש להעלות את שכר המינימום במשק, כי על המדינה לספק הכנסה בסיסית לכל אדם, כי יש שירותים שאסור למדינת ישראל להפריט בשום אופן ועוד.

האשכול הבא של השאלות בשאלון נועד לבחון את עמדתו של הציבור כלפי מגוון רחב של תחומים הקשורים למדיניות ציבורית ומדינת הרווחה. כאן, נתבקשו הנשאלים לחוות את דעתם האם יותר מוצדק שהמדינה תדאג לאזרחים או שהם ידאגו לעצמם במגוון רחב של תחומי מדיניות, כגון: פנסיה, קצבאות שאירים, ביטוח בריאות, חינוך, השכלה גבוהה, עזרה לנזקקים כגון נוער במצוקה או נשים מוכות ועוד. במרביתם המכריעה של תחומי מדיניות אלו היה הציבור בעד מעורבות ממשלתית רבה יותר מכפי שהיא כיום. שלא במפתיע, החינוך הממלכתי נתפס כדבר החשוב ביותר לכלל הסקטורים בישראל. מעניין היה למצוא כי אצל הציבור הישראלי-ערבי החינוך אף נתפס כחשוב יותר מאצל הציבור היהודי.

האשכול השלישי של השאלות ניסה לבחון את עמדת הנשאלים כלפי סיוע או תמיכה בקבוצות שונות בחברה הישראלית. כך, נשאלו הנחקרים לדעתם האם זה מוצדק שהמדינה תדאג למגוון קבוצות וסקטורים בחברה הישראלית. מרבית הנשאלים תמכו בטענה כי מוצדק לדאוג לקבוצות חלשות בחברה הישראלית, כמו גם לתושבי הפריפריה ולעולים חדשים.

בשלב הבא, ניסינו להעלות את רמת הבחינה לרמת המעשה ולשאל את הנחקרים האם הם מסכימים לירידה ברמת החיים שלהם, או האם הם מסכימים לשלם יותר מיסים עבור מגוון רחב של נושאים. חשוב לסייג ולציין כי כאן, מידת הנכונות פחתה במעט. אולם - גם כאן הראה הציבור נכונות לא קטנה לתשלום מסים נוספים בעבור מעורבות ממשלתית בתחומי

שונים הפועלים לצמצם ככל יכולתם את מדינת הרווחה בישראל ועושים לא פעם שימוש במימד הביטחוני ובמשאבים הרבים שיש להקצות לו לריסון הוצאות לנושאים חברתיים.

כפי שכבר נסקר בספרות, מדינת הרווחה איננה באה לשנות או להחליף את השיטה הקפיטליסטית. הטענה של אנשי מדינת הרווחה היא, כי פעמים רבות אנשים מזהים את היעילות הכלכלית כמטרה ושוכחים כי תפקידה של המדינה אינו לייצר רווחים - אלא רווחה חברתית. כאשר מדובר בחברה הישראלית, על שסעיה הרבים ועל האתגרים הביטחוניים הניצבים בפניה, ואשר תלויה מאוד בחוסן החברתי שלה, יעילות וצמיחה כלכלית בהכרח מאבדות את הלגיטימציה להיחשב כמטרה החשובה ביותר. אולם, ספק רב אם האזרח הממוצע יודע כל זאת. עבורו (ובמיוחד נכון הדבר בתקופות של שפל כלכלי) תומכי מדינת הרווחה עשויים להיתפס פעמים רבות כבזבזנים חסרי אחריות תקציבית.

יתרה מזו, דומה כי גם מקבלי החלטות (במשל ומחוצה לו) המזוהים כחלק מ"מחנה מדינת הרווחה" מקבלים את "חולשתם האידיאולוגית" כנתון, ומזניחים את בחינת העדפות הציבור בכל הקשור לנושאים אלו. כך גם נדמה לעיתים, שגם אנשים בתוך מחנה מדינת הרווחה השתכנעו כבר בעצמם, כי מרבית הציבור כלל איננו מעוניין במדיניות חברתית מרחיבה. ייתכן אף שקיים חשש בקרבם בבחינת העדפות הציבור בנושא. "מדוע לעשות סקר שנתוניו ישמשו כחרב פיפיות כלפינו?" הם בודאי שואלים. אולם למרבית הפרדוקס, בכך הם מאבדים מידע חשוב שייתכן ועשוי דווקא לסייע להם במינוף פעולותיהם.

המחקר

מחקר אשר נערך בקיץ 2008 (על ידי שלמה מזרחי ופני יובל מהמחלקה למנהל ומדיניות ציבורית שבאוניברסיטת בן גוריון ואנכי) ניסה לבחון את עמדות הציבור הישראלי כלפי המדיניות החברתית הרצויה והמצויה בעיני הציבור. המחקר זיהה מציאות מעט שונה מזו שמתארים התומכים בצמצומה של מדינת הרווחה. המגמה המרכזית שעולה ממנו היא, שהציבור הישראלי מצדיק במידה רבה מעורבות של המדינה באספקת שירותים ציבוריים, תומך בהשקעה בתחומים שמזוהים עם מדינת הרווחה ומסכים עם הצורך לתמוך באוכלוסיות חלשות. שאלון המחקר אשר שימש מחקר זה והועבר

מכאן והלאה

אחד החסרונות של סקרים הוא שהם מספקים "תמונת בזק" של מצב נתון. לפיכך, לא ניתן ללמוד מהם על העבר, או להבין תהליכים שונים שקדמו להם. ייתכן מאוד, כי אכן התרחשה מהפכה בקרב הציבור הישראלי בשנות ה-80' וה-90' לכיוונו של ערכים אינדיבידואליסטים. ייתכן מאוד שהתוכנית הכלכלית של שנת 2002, כמו גם החשיפה של הציבור דרך אמצעי התקשורת למצוקתם של השכבות החלשות, שינתה את המגמה ושוב נוטה הציבור לכיוונה של מדינת הרווחה. כנראה שלעולם לא ניתן יהיה לדעת זאת לבטח.

אולם, מה שאנו כן יכולים לדעת עתה וברמת ביטחון סבירה מאוד (מכיוון שמדובר עד כה בסקר גדול יחסית, אך בודד, אשר כדאי לנסות ולאששו באמצעות מחקרים נוספים) הוא שנכון לסוף שנת 2008 ישנה תמיכה משמעותית מאוד של הציבור הישראלי במדיניות חברתית מרחיבה. מידע זה חשוב מאוד וחבל מאוד יהיה אם לא ייעשה בו שימוש. לפיכך, חובה על אלו האמונים על חיזוקה של מדינת הרווחה (בין אם המדובר הוא בפוליטיקאים, ביוורקטסים או מקבלי החלטות אחרים המנסים להשפיע על המדיניות החברתית) לנסות ולפעול עתה בצורה אסטרטגית ומתוכננת היטב לאור המידע החדש. בין היתר, יש לפעול על מנת לחזק את דעת הקהל כלפי מדינת הרווחה, לפעול נגד מסעות דה-לגיטימציה הנעשים לתומכיה, למצוא את הדרכים לספק לציבור מידע חשוב ולהמשיך לבחון את המתרחש בדעת הקהל בנושא זה.

רווחה, בריאות, חינוך ועוד.

אשכול השאלות האחרון היה שונה מאלו שקדמו לו והינו מסוג האשכולות שכמעט ולא נבחנו בישראל. הנשאלים הועמדו בפני אילוצים שונים אשר חייבו אותם להקצות משאבים נתונים ומוגבלים. בכל שאלה נדרשו הנשאלים להכריע בין שני תחומי מדיניות אחרים. הוסבר לנשאלים כי על התקציב הציבורי הקיים ניתנת להם תוספת של 100 יחידות של כסף להוצאות ציבוריות עודפות על התקציב הקיים. בכל פעם הוצגו בפני הנשאלים צמד של תחומי מדיניות, ועל הנחקרים היה להקצות סכום של 100 יחידות בין התחומים. **מפתיע היה לגלות כאן, כי חינוך ובריאות היו חשובים בעיני הציבור יותר מאשר ביטחון.**

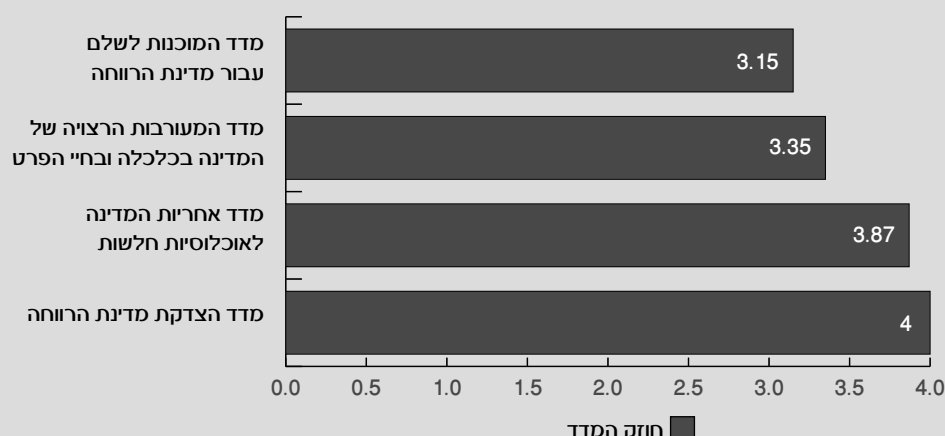
עוד מצאנו כי מידת ההסכמה לחזק את מדינת הרווחה נמצאה כשונה בקרב סקטורים שונים. אולם חובה להדגיש, כי ההבדלים בין הסקטורים השונים נמצאו קטנים יחסית, והמדגם בכללותו משקף תמיכה מוצקה בהיגדים המצדיקים ומחזקים את התמיכה במדינת הרווחה ובמדיניות חברתית מרחיבה.

בנוסף לכל זאת, מהמחקר עולה בלבול גדול מאוד שקיים בציבור הישראלי בכל הקשור לפעולתם של מגוונים כלכליים וציבוריים. השיח הציבורי בנושא מדינת הרווחה רווי מושגים, טיעונים, אינטרסים ומטענים אידיאולוגיים, מה שמקרין גם על עמדות הציבור. קיומו של בלבול זה בכל הקשור לשיח הציבורי בנושא מדינת הרווחה מצביע על הצלחה חשובה של מתנגדי מדינת הרווחה. הצלחתם למנוע מהציבור להציף כלפי הפוליטיקאים ביקושים שתכליתם היא חיזוקה של מדינת הרווחה.

השיח הציבורי בנושא מדינת הרווחה רווי מושגים, טיעונים, אינטרסים ומטענים אידיאולוגיים, מה שמקרין גם על עמדות הציבור. קיומו של בלבול זה בכל הקשור לשיח הציבורי בנושא מדינת הרווחה מצביע על הצלחה חשובה של מתנגדי מדינת הרווחה.

ניתן להוריד את המחקר המלא בכתובת האינטרנט: <http://cmsprod.bgu.ac.il/som/PublicDep/Publications>

מידת הסכמת הנשאלים לגבי כל אחד מאשכולות המחקר (בסולם 1 עד 5)

ניסים כהן
הוא דוקטורנט במחלקה למנהל ומדיניות ציבורית באוניברסיטת בן גוריון ועמית במכון ון ליר בירושלים.

nissimco@bgu.ac.il